

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology
ISSN: 2147-8171
Cilt / Volume: 6 • Sayı / Issue: 11 • Sayfa / Pages: 159-184

Bir İlim Merkezi Olarak Tiflis ve Tiflisli Muhaddisler

Tbilisi as A Center of Science and Hadith Scholars of Tbilisi

Dr. Öğr. Üyesi Reşat Ahmet AĞAOĞLU

Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı
Assistant Professor, Ardahan University, Faculty of Theology,
Department of Hadith, Ardahan, Turkey
rashadatahmadov@ardahan.edu.tr
orcid.org/0000-0002-8924-9165

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 29.05.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 06.09.2019
Yayın Tarihi / Published : 20.09.2019

Atıf Bilgisi / Cite as: Baltacı, Ali. “İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Eylül 2019): 159-184.
<http://doi.org/10.5281/zenodo.3451378>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
/ This article has been reviewed by two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of
Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <http://dergipark.gov.tr/esoguifd>

Bir İlim Merkezi Olarak Tiflis ve Tiflisli Muhaddisler

Öz ► Günümüzde Kafkasya bölgesinin ekonomik, ticarî, kültürel ve birçok yönden önemli merkezlerinden birisi olan Tiflis, Hz. Ömer döneminde fethedilerek İslâm devletinin topraklarına katılmıştır. Fethedildikten sonra İslâm medeniyetinin önemli merkezlerinden biri haline gelen Tiflis, aynı zamanda bir ilim merkezi olarak kabul görmüştür. Tiflis'in önemi, sadece bölgesel kalmamış, İslâm dünyasının her tarafından buraya sürekli ilgi olmuştur. Burada yetişen birçok ilim adamı İslâm dünyasının diğer ilim merkezlerine giderek ilmî faaliyetlerini sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Bunlara karşılık, değişik bölgelerden birçok ilim adamı ise yine ilim amacıyla Tiflis'e yerleşmişlerdir. Genelde Ehl-i Sünnet'e mensup ulemanın yaşadığı Tiflis'te zaman zaman İran etkisinden dolayı İmamiyye etkisi de görülmüş ve onlara bağlı birçok ulema yetişmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Tiflis, Âlim, Ehl-i Sünnet, İmamiyye.

Tbilisi as A Center of Science and Hadith Scholars of Tbilisi

Abstract ► Nowadays, Tbilisi, which is one of the important economic, commercial, cultural and many other important centers of the Caucasus region, was conquered very soon after the birth of Islam and joined to the Islamic lands. After its conquest, Tbilisi became one of the important centers of Islamic civilization. The importance of Tbilisi is not only regional, but it has been a constant interest from all over the Islamic world. As a matter of fact, many scholars who grew up in Tbilisi preferred to continue their scientific activities there, while other scholars came to Tbilisi for the same purposes. In Tbilisi, where the ulama of the Ahl Sunnah usually lived and worked, Imamiyah effect was also observed due to Iranian influence, and as a result, many scholars of this sect were raised in the region.

Key Words: Islam, Tbilisi, Scholar, Ahl Sunnah, Imamiyah.

Extended Summary

Tbilisi, the capital of Georgia today, is one of the oldest settlements in the Caucasus region. This city, where the Georgians live mostly, has been exposed to the Khazars and Huns from time to time and for a long time it was under the rule of Byzantine and Sassanid empires. It was particularly damaged by the Byzantine-Sassanid conflicts. This situation continued until the arrival and spread of Islam in the region. The first arrival of Muslims in the region coincided with the Caliph Omar period. In the sources, Khabib ibn Maslama is mentioned as the conqueror of the region. This commander was able to invade Tbilisi

peacefully to the Islamic lands, and became the first governor of this region, and then won the regions near Tbilisi such Cavaheti, Kisal, Hunan, Samatskhe, Gardabani, Basaleti, Ardahan, Kaheti without war. In the subsequent process, thanks to Islamic rule and stability, Tbilisi and also the region have developed more socially, economically and culturally. However, Tbilisi witnessed certain wars at times with Islamic-Byzantine conflicts and after the 16th century, got its share from the Ottoman-Safavid conflicts. However, the Ottomans, who were actually present in Tbilisi for a certain period of time, made important and positive contributions in terms of administration, economy and culture.

Tbilisi, which has been under the rule of Muslims for a long time, has developed very scientifically along with other aspects due to the fact that city administration is in the hands of Muslims although the majority of the population is not Muslim. In Tbilisi, many scholars lived in various fields, educated and scientific activities. Many scholars lived and grew up in Tbilisi and carried out scientific activities in various fields. In the mentioned period, educational activities in Tbilisi increased gradually, and many scholars were educated in the fields such as Hadith, Fiqh, Medicine, Sufism, Literature and Ensab from the first centuries. It is noteworthy that in the early periods, there was a higher number of Shafii scholars in the region. In other words, in the sources information is given about the scholars of the Shafii sect, such as the author of Sharh al Fasih and Fazail Imam Shafii Abu Ali Huseyn b. Badr (Bundar) al-Tbilisi, Abu Saud Masud b. Abdurrahman Beyya al-Tbilisi, Mubarak b. Muhammad b. Ali al-Musavi al-Tbilisi, Kadi Alauddin Omar b. Abdulaziz al-Khallati al-Tbilisi, Camaluddin Muhammad b. Hashim al-Tbilisi, Safiyyuddin Abu Der Cavhar Zuheyri al-Tbilisi, Badruddin Muhammad b. Sabih Mukri al-Tbilisi, Tajuddin Mahmud b. Muhammad al-Tbilisi, Najmuddin Ibrahim al-Tbilisi, Mahmud al-Zangi al-Kirmani al-Tbilisi, Aminuddin al-Tbilisi, Abu Bakr Muhammad b. Ismail al-Tbilisi. However sources gives informations about that in the area of literature, mysticism and enaab there is were at Tbilisi many scholars. As a matter of fact, there is information about the scolars like the author Kitab al-Manaqib va al-Masalib and al-Musabaqa ve musaraka Abu Mahmud al-Hasen b. Bundar al-Tbilisi, Abu al-Beka Najmuddin Sabit b. Tavan b. Ahmad al-Tbilisi and Muhammad b. Muhsin b. Hasan al-Tbilisi. Tbilisi has also made a name for itself in the field of medicine. However, in the region, known in this area Isa al-Raqqi al-Tbilisi and Abu Fazl Hubaysh b. Ibrahim. Especially Hubaysh al-Tbilisi wrote many works in this field. He has works in the field of

medicine like *Kitab Minhaj al-Tibb*, *Takvim al-Adviya al-Mufrada*, *Tahsil al-Sihha bi al-Asbab al-Sitta*, *Kifaya al-Tibb*, *Adviya al-Adviya*, *Ihtisar Fusul al-Bukrat* and *Kitab Sihha al-Abdan*.

In the same way, Tbilisi is the place where many muhaddis were born, underwent a period of time, and where they operate scientifically. Since Tbilisi is one of the centers of knowledge and education in the Islamic world, it has hosted many muhaddis who came here for the collection of hadiths besides the local scholars. Although Abu Tahir al-Salafi was an Egyptian, he came to Tbilisi to receive hadiths and narrate hadiths. Also muhaddiths as Ahmed b. Yusuf b. Ezraq and Ibrahim b. Zayd al-Aslami al-Tbilisi went to Tbilisi for the purpose of receiving hadith. However, at Tbilisi were many muhaddiths like Muhamed b. Bayan b. Humran al-Madaini, Hammad b. Zayd al-Ezdi, the author of the book *Kitab al-Idad* Huseyn b. Muhammad al-Tbilisi, Ahmad b. Isa b. Hushab al-Tbilisi, Abu Bakr Muhammad b. Ismail b. Hermit b. Seri b. Benun al-Tbilisi and his son Abu Abdullah Ismail b. Muhammad Seri b. Benun al-Tajir al-Nisaburi, Abu Ali Hasan b. al-Huseyn al-Tbilisi, Abu Harb Muhammad b. Muhsin al-Tbilisi, Abu al-Qasim Ali b. Abdurrahman b. al-Hasan al-Nisaburi (Ibn Uleyk), Abu Ahmad Hamed b. Yusuf b. al-Huseyn, Sabit b. Bundar b. Asad al-Tbilisi, Abu Qasim Kasif b. Muhammad al-Tbilisi, Abu Nasr b. Omar b. Muhammad b. Baban al-Muqri, Imam, Allama and Hâfiz Abu Tahir Ahmed b. Muhammad b. Ahmed b. Ibrahim al-Isbahani al-Jervani, the author of the work *Favaid Abu Qasim Mahmud b. Yusuf al-Barzandi al-Tbilisi*, Ibn Maristaniyye or Abu Bakr Ubeydullah b. Ali b. Nasr b. Hamra b. Ali b. Ubeydullah al-Baghdadi, Abu al-Qasim al-Anas b. Abdulaziz al-Magazili al-Tbilisi, Abu al-Fath Kamaluddin Omer b. Bundar b. Omar b. Ali al-Tbilisi, known as Ibn al-Imam Ismail b. Ibrahim b. Abu Bakr b. Ibrahim al-Jazeera al-Tbilisi. In sources are also mentioned the women muhaddith like Malika bint David b. Muhammad b. Said al-Kartaki.

These muhaddis named above were members of the Ahl al-Sunnah faith. These constituted the majority of scholars and muhaddis in the region. However, because of the influence of the Imamiyya, scholars and muhaddis with this akidda were not few in the region. The arrival of the Imamiyya scholars and muhaddiths to the region corresponds to the second half of the 7th century after Christ. At the same time and after this time at Tbilisi were many muhaddith belong to Imamiyah sect like Fadl b. Abu Qurra al-Tamimi, Bayan b. Hamran al-Tbilisi, Abdulla b. Latif al-Tbilisi, Bayan b. Nafi al-Tbilisi, Abdulla b. Hammad al-

Tbilisi, Muhammad b. Abdulkarim al-Tbilisi, Abu Muhammad Shariph b. Sabiq al-Tbilisi, Muhammad b. Bayan b. Hamran, Abu Muhammad Hasan al-Tbilisi, Huseyn b. Muhammad b. Bayan al-Madaini, Abu al-Qasim al-Tbilisi, Musa b. Zenjuya al-Tbilisi, Abdulla b. Muhammad al-Tbilisi, Abu al-asan Omar b. Ali al-Tbilisi, Ahmad b. Ali al-Tbilisi.

Keywords: Islam, Tbilisi, Scholar, Ahl Sunnah, Imamiyah.

Giriş

Tiflis, günümüzde Kafkasya bölgesindeki Gürcistan'ın başkentidir. "Mitkvari" dedikleri Kura nehri bu şehri iki kısma ayırmaktadır. Şehir üç tarafından dağlarla kuşatılmıştır.¹ Tiflis şehrinin ismi Gürcü dilinde, bölgede bulunan sıcak sular anlamına gelen "Tbili"den kaynaklanmaktadır. Sonradan Arapça okunuşuyla Tiflis şeklini almıştır.² Bazı kaynaklarda ise Tiflis isminin iflas ederek müflis olmadan geldiği belirtilmektedir.³ Rus kaynaklarında da 1934'e kadar Tiflis şeklinde belirtilirken daha sonraki dönemde ve günümüzde ise Gürcülerin deyimini ile "Tibilisi" olarak yazılmaktadır. Tiflis, Gürcistan'ın doğusundaki Kartli arazisinde yerleşmekteydi.⁴ Fakat Müslüman coğrafyacılar bu şehrin yerleştiği bölgeyi değişik nitelendirmişlerdir. Şöyle ki bazıları burayı İrminiye⁵ bölgesine, bazıları Arrân'a⁶, bazıları da Gürcistan'a nispet etmişlerdir. Örneğin meşhur coğrafyacı âlim Ya'kubî ve Yakut el-Hamevî Tiflis'in İrminiye bölgesinde olduğunu belirtmişlerdir.⁷ İbn Hurdazbeh ve İbnü'l-Fakîh gibi

¹ *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", (Tahran: Merkezi Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî, 1387/1967), 16: 1.

² *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 1.

³ Zebidî, Ebü'l-Feyz Murteza, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, (Kahire, Daru'l-Hidaye: t.y.), 16: 345; Meha Vaddâh Abdülemir, "el-Hayâtü'l-âmmetü fi medîneti Tiflis hilâle'l-asri'l-Abbâsi", *Mecelletü'l-üstâz*, (özel sayı), (1437/2016): 364.

⁴ *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 1; Mustafa Aydın, "Tiflis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 150-153.

⁵ Arrân, Tiflis ve Beylekân gibi bölgelere yakın geniş bir bölge. Bk. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, (Beyrut: Daru Sâdır, 1995), 1: 160.

⁶ Cenze (Gence), Beylekân, Berze'a, Şemkûr gibi şehirlerin bulunduğu Aras nehrinin kuzeyindeki bir bölge. Bk. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, 1: 136.

⁷ Ya'kubî, Ebu'l-Abbas Ahmed, *el-Buldân*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002), 207; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, 1: 160, 2: 35; Abdülemir, "el-Hayâtü'l-âmmetü fi medîneti Tiflis hilâle'l-asri'l-Abbâsi", 364.

müellifler de eserlerinde aynı görüşü paylaşmışlardır.⁸ Buna karşılık İstahrî, İbn Havkal, Makdisî, Kazvinî, Şihabeddin el-Kuraşî ve İbn Şemâil gibi müellifler ise Tiflis'in Arran bölgesinde olduğunu ifade etmişler.⁹ Daha sonraki Müslüman coğrafyacılar ise Tiflis'in genelde Gürcülerin yoğunlukla yaşadıkları bölgede olduğunu bildirmişlerdir.¹⁰

Tiflis'in yerleşim alanı olarak tesis edilmesi ile ilgili kaynaklarda değişik bilgiler vardır. Şöyle ki bazı kaynaklarda buranın Enuşirvan, bazılarında Sasani imparatoru Firuz tarafından tesis edildiği belirtilmektedir.¹¹

Kale ile birlikte yapılan bu şehrin kurucusunun V. asırda yaşamış Kral Wahtang Gorgaslani olduğu bildirilir.¹² Bazı kaynaklarda ise Tiflis ve civarı (Kartli) I. Şapur döneminde Sasani imparatorluğuna geçmiş, 523 yılından sonra ise Tiflis Sasanilere bağlı eyalet merkezi haline gelmiştir.¹³ Bölge tarih boyunca Hazarlar, Bizanslılar, Hunlar gibi birçok dış akınlara ve saldırılara maruz kalmıştır. Özellikle Bizans-Sasani çatışmalarından çok zarar görmüş ve arazisi paylaşılmıştır. Şöyle ki zaman zaman Tiflis, Bizans ve Sasani hâkimiyetleri arasında el değiştirmiştir.¹⁴

Müslümanların bölgeye ilk gelişleri Hz. Ömer zamanına denk gelmektedir. Hz. Ömer, Tiflis'e yakın bir bölge olan Azerbaycan'ın fethi için 22/643'te Suraka

⁸ İbn Hurdazbeh, Ebu'l-Kâsım Ubeydullah, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, (Beyrut: Daru Sâdır, 1889), 1: 122; Ebu Abdullah İbnü'l-Fakîh, *el-Buldân*, nşr. Yusuf el-Hâdî, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1416/1996), 583.

⁹ İstahrî, Ebu İshak, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, nşr. Heyet, (Kahire: t.y.), 112; İbn Havkal, Ebu'l-Kâsım Muhammed, *Süretü'l-arz*, (Beyrut: Daru Sâdır, 1938), 2: 347; Makdisî, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlim*, (Kahire: Mektebetü Madbûlî, 1411/1991), 374; Zekeriyâ el-Kazvinî, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, (Beyrut: Daru Sâdır, t.y.), 493; Şihabeddin el-Kuraşî, *Mesâlikü'l-ebşâr ve memâlikü'l-emsâr*, (Ebu Dabi: el-Mecmau's-Sakâfî, 1423/2003), 3: 224; İbn Şemâil el-Katî'i, *Merâsidü'l-ittilâ alâ esmâi'l-emkineti ve'l-bekâ*, (Beyrut: Daru'l-Cil, 1412/1992), 1: 60.

¹⁰ *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 2.

¹¹ *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 2; Abdülemir, "el-Hayâtü'l-âmmetü fî medîneti Tiflis hilâle'l-asri'l-Abbâsi", 364.

¹² Aydın, "Tiflis", 41: 150-153.

¹³ Mirza Bala, "Gürcistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 2: 264; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, (Erzurum: Zafer Medya, 2016), 11.

¹⁴ *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 2.

b. Amr'ı¹⁵ komutan olarak göndermiştir. Ona yardımcı olarak gönderilen komutan Habîb b. Mesleme el-Fihri¹⁶ Derbend'e¹⁷ kadar toprakları fethedebilmişti. Derbend'ten sonra Suraka, Habîb b. Mesleme'yi Tiflis'in fethi için göndermiştir. Bazı tarihçiler ise bu olayın 25/645-646'da Hz. Osman döneminde gerçekleştiğini bildirmektedir.¹⁸

Hz. Osman döneminde de Kafkasya'ya fetihler düzenlenmiştir. Nitekim söz konusu dönemde komutan olarak bölgede yararlılıklar gösteren Habîb b. Mesleme ve Selman b. Rebîa'nın¹⁹ faaliyetleri sonucunda 33/653 tarihinde bölge tamamen İslamlaştırılmıştır.²⁰ Habîb b. Mesleme Tiflis'e gelince buradaki halkı İslâm'a davet etmiş, kabul ettikleri takdirde Müslüman kardeşleri olarak muamele göreceklerini, etmediklerinde onlarla savaşacaklarını Abdurrahman b. Ceze' es-Sülemî aracılığıyla bildirmiştir. Bunun sonucunda barış yoluyla Müslüman idaresine geçen bu bölge, aynı zamanda Tiflis, daha sonraları Müslüman Araplarla Bizans ve Hazarların çatışmalarına sahne olmuştur.²¹

Tiflis fethedildikten sonra buranın ilk valisi Habîb b. Mesleme olmuştur. Vali olduğu sürede aynı zamanda İslâm ordusuna komutanlığa devam ederek Tiflis civarındaki Cavaheti, Kisâl, Hunan, Samatskhe, Gardabani, Bazaleti, Ardahan, Kaheti gibi bölgelerin birçoğunu savaş yapmadan İslâm topraklarına

¹⁵ "Zünnur" lakaplı komutan. Bk. İbn Hacer el-Askalanî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvez, (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 3: 34.

¹⁶ Asri Çubukcu, "Habîb b. Mesleme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 372-373.

¹⁷ "Demirkapı" diye bilinen Arrân'ın kuzeyindeki bir bölge. Bk. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, 2: 449.

¹⁸ *Dâiretü'l-Mearifî Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 3; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 18; Aydın, "Tiflis", 41: 150-153; Abdülemir, "el-Hayâtü'l-âmmetü fî medîneti Tiflis hilâle'l-asri'l-Abbâsi", 365.

¹⁹ Abdülkadir Şenel, "Selmân b. Rebîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 443-444.

²⁰ Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 20.

²¹ Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-emvâl*, nşr. Halil Muhammed Hirâs, (Beyrut: Darü'l-Fikr, t.y.), 267; İbn Zencûye, Ebu Ahmed Humejd, *el-Emvâl li İbn Zencûye*, nşr. Şakir Zib Feyyâz, (Riyad: Merkezü'l-Meliki'l-Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1406/1986), 2: 473; *Dâiretü'l-Mearifî Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 1; Bala, "Gürcistan", 2: 265; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 22; Abdülemir, "el-Hayâtü'l-âmmetü fî medîneti Tiflis hilâle'l-asri'l-Abbâsi", 365.

katmıştır.²² 169/786'dan itibaren ise Tiflis emirlik olarak idare edilmeye başlanmıştır. İshâk b. İsmail tarafından kurulan bu emirlik, Abbasi halifesi Mütevekkil Alellah (217-237/833-852) dönemine kadar devam etmiştir.²³

İslâm topraklarına katıldıktan sonra bölge halkı kısmen Müslümanlığı kabul etmiştir. Özellikle buraya iskân edilen Arap-Müslüman kabileleri İslâm'ın yayılmasında büyük katkı sağlamıştır.²⁴ Müslümanların idaresine geçtikten sonra bölge ve Tiflis sosyal, ekonomik ve kültürel olarak daha fazla gelişmiştir. Bu gelişme özellikle Osmanlı hâkimiyeti altındaki dönemde daha fazla dikkat çekmektedir. Zira bölgede söz konusu döneme ait birçok cami, medrese, çarşı ve hamam gibi tarihî eserler bulunmaktadır.²⁵

Osmanlı imparatorluğunun bölgedeki nüfuzu ve etkisi daha öncelere dayanmış olsa da, Tiflis'te fiili olarak bulunmaları 1578 sonrasına tesadüf eder. Zira Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Tiflis'i fethederek burada kendi idarî sistemini kurmuştur. Fakat kısa bir süre sonra 1603'te Tiflis Safevîler tarafından işgal edilmiş, böylece Osmanlıların bölgedeki etkin gücü zafiyete uğratılmıştır. 1723 tarihinde fiilen bölgede bulunan Osmanlı ordusu Tiflis'i yeniden ele geçirip burayı beylerbeyi adı altında Osmanlı İmparatorluğuna bağlamıştır. Fakat 1735'te Nadir Şah bölgeye saldırarak, Tiflis'i Osmanlılardan koparabilmişti. Daha sonraki süreçte ise bölgede Osmanlılar zayıflamış, buna karşılık Ruslar etkinliklerini daha da artırmışlardır.²⁶

1. Tiflisli Âlim ve Muhaddisler

1.1. Tiflisli Âlimler

Kadim bir tarihe sahip Tiflis, Müslümanların idaresine geçtikten sonra birçok yönden gelişmiştir. Şehrin nüfusunun çoğunluğu sürekli Müslümanlardan oluşmamasına rağmen idareciler genelde Müslümanlar olmuştur. Dolayısıyla bu gelişmede Müslümanların etkisi çok büyüktür. Bu gelişme kendisini ekonomi ve ticarî alanda olduğu gibi, sosyal, kültürel ve ilmî alanlarda da göstermiştir. Tiflis

²² Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 25-29.

²³ Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 30; Aydın, "Tiflis", 41: 150-153.

²⁴ Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 116.

²⁵ Aydın, "Tiflis", 41: 150-153; Sadık Müfit Bilge, "Gürcüler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), EK-1, 490-493.

²⁶ Aydın, "Tiflis", 41: 150-153; Hüsametdin M. Karamanlı, "Gürcistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 311-316.

fethedildikten sonraki dönemde burada eğitim-öğretim faaliyetleri giderek artmış, bunun sonucunda Hadis, Fıkıh, Tıp, Tasavvuf, Edebiyat ve Ensâb gibi alanlarda hicri ilk asırlardan itibaren birçok âlim yetişmiştir. Nitekim kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu alanlarda faaliyet göstermiş olan on beş kûsur âlim bulunmaktadır.

1.1.1. Fıkıh

İslâm fetihleri sonrası Tiflis birçok yönden gelişme kaydetmiştir. Bu gelişme ilmî alanda, aynı şekilde fıkıh alanında da kendini göstermiştir. Özellikle ilk dönemlerde bölge ulemasının önemli bir kısmının Şafî mezhebine bağlı oldukları dikkat çekmektedir. Nitekim Şafî fakihlerinden Ebu Ali Huseyn b. Bedr (Bundâr) et-Tiflisî hicri IV. asır ulemasındandır. Onun “*Şerhü'l-Fasîh*” ve “*Fezâilü'l-İmâmi's-Şafî*” isimlerinde iki eserinden bahsedilmektedir.²⁷

Şafî fakihlerinden Ebu Sa'd Mes'ud b. Abdurrahman Beyyâ et-Tiflisî, Ebu Hafs, el-Cenzerûdî ve Ebu Bekir Ahmed b. Mansûr el-Bezzâr gibi döneminin meşhur ulemasından ders almıştır. 410/1016 tarihinde doğduğu, 490/1097 tarihinde vefat ettiği belirtiliyor.²⁸ Yine bir Şafî fakihî Mübarek b. Muhammed b. Ali el-Musevî et-Tiflisî, Vasıt'ın meşhur âlimlerinden sayılan Yahya b. Rebi' b. Süleyman'dan fıkıh dersleri almıştır.²⁹

Bunların dışında da Tiflis asıllı veya Tiflis'e gelerek buraya yerleşen Kadı Alaüddin Ömer b. Abdülaziz el-Hallâtî et-Tiflisî, Tiflis kadısı Cemalüddin Muhammed b. Hâşim et-Tiflisî, Safiyyuddin Ebu'd-Der Cevher Zuheyri et-Tiflisî, Bedrüddin Muhammed b. Sabîh Mukri' et-Tiflisî, Tacüddin Mahmud b. Muhammed et-Tiflisî, Necmüddin İbrahim et-Tiflisî, Mahmud ez-Zenkî el-Kirmanî et-Tiflisî, Eminüddin et-Tiflisî, Ebu Bekir Muhammed b. İsmail et-Tiflisî gibi özellikle fıkıh alanında faaliyet gösterdikleri bilinmekle birlikte, kendileri ve eserleri hakkında pek fazla bilgi bulunmayan birçok âlim vardır.³⁰

²⁷ *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, “Tiflis”, 16: 15.

²⁸ Abdülğâfir b. İsmail el-Fârisî, *Târihu Neysabûr*, nşr. Muhammed Kâzım el-Mahmudî, (Kum: 1403/2003), 685-686; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 128.

²⁹ Tacüddin es-Subkî, *Tabakatu's-Şafiiyeti'l-kubra*, nşr. Mahmud Muhammed et-Tannâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hilv, (y.y.: Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tavzi', 1413/1993), 8: 355; *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, “Tiflis”, 16: 16; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 128.

³⁰ *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, “Tiflis”, 16: 16.

1.1.2. Tıp

Tiflis, dinî ilimlerde meşhur âlimlerin yanında, Tıp gibi alanlarda meşhur olmuş âlimleriyle de tanınmaktadır. Tiflisli âlimlerden İsa er-Rakkî et-Tiflisî, özellikle Tıp alanında meşhur olup, tıpla ilgili Süryanice yazılmış bazı eserleri Arapçaya çevirerek büyük yararlılıklar göstermiştir. Bundan dolayı Hamdânîlerin³¹ sarayında hekim ve mütercim olarak görev yapmıştır. Alanındaki başarı ve yararlılıklardan dolayı Hamdânî hanedanından Halep emiri Seyfûddevlî kendisine ihsanda bulunmuştur.³²

Tiflis'in en önemli ve en meşhur âlimlerinden birisi hiç şüphe yoktur ki Ebu'l-Fazl Hubeş b. İbrahim b. Muhammed et-Tiflisî'dir. Özellikle Tıp alanında önemli bir konuma sahip olan bu âlim, aynı zamanda Edebiyat, Astronomi, Dil ve Lügat alanlarında da meşhurdur. Eyyubî meliki Meliküzzahir'in veziri Sa'düddevlî'nin özel hekimliğini yapan Hubeş et-Tiflisî, 600/1203 veya 629/1231 tarihinde vefat etmiştir.³³

Hubeş et-Tiflisî'nin Tıp alanında “*Kitabu minhâci't-tıb*”, “*Takvîmü'l-edviyeti'l-müfredé*”, “*Tahsîlu's-sıhha bi'l-esbâbi's-sitte*”, “*Kifâyetü't-tıb*”, “*Edviyeti'l-edviye*”, “*İhtisâru fusûli'l-Bukrât*”, “*Kitabu sıhhati'l-ebdân*”, Astronomi ile ilgili “*Kitabu medhali'n-nücûm*”, “*Kitabu beyâni'n-nücûm*”, “*Usûlü'l-melâhim*”, Dil ve Edebiyata dair “*Kanûnu'l-edeb*”, “*Nazmu's-sülûk*”, “*Tercümânü'l-kavâfi*”, diğer konularla alakalı, “*Kâmilu't-ta'bir*”, “*Kevâmilu't-ta'bir*”, “*Kitabu vücûhi'l-Kur'an*”, “*Kitabu telhis i'leli'l-Kur'an*”, “*Beyânu's-sınâat*” gibi birçok eseri vardır.³⁴

Özellikle “*Takvîmü'l-edviyeti'l-müfredé*” eseri, müellifin Tıp alanındaki derin bilgisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Şöyle ki, bu eserde, meşhur Yunan tabibi Câlinûs (Galen) (miladi 200) başta olmakla, Huneyn b. İshak (270/873), Ebu Bekr er-Razî (313/925), Ali b. Abbas el-Mecusî (384/994),

³¹ 905-1004 yılları arasında Musul civarı ve Kuzey Suriye bölgesinde hüküm sürmüş bir Arap hanedanı. Bk. Nasuhi Ünal Karaarslan, “Hamdanîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 446-447.

³² *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, “Tiflis”, 16: 16, 18; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 133.

³³ Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 134-135.

³⁴ Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 11: 189; Cevat İzgi, “Hubeş et-Tiflisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 268-270; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 135, 136.

Ebu Sehl el-Mesihî (401/1010), İbn Butlân (458/1066) ve İbn Sina (428/1037) gibi Tıp âlimlerinden ve eserlerinden de bahsedilmektedir.³⁵

1.1.3. Tasavvuf ve Edebiyat

Tarihî süreçte birçok ilim sahasında onlarca âlimin faaliyet gösterdiği Tiflis'te, aynı zamanda şiir, edebiyat ve tasavvuf alanında kendisinden söz ettiren birçok şahsiyet yetişmiştir. Örneğin, Ebu Mahmud el-Hasen b. Bundâr et-Tiflisî bölgede yetişmiş meşhur edîb, şair ve âlimlerdendir. Onun, Tiflis emiri Muzaffer b. el-Hasen Ali b. Ca'fer için kaleme almış olduğu “*Kitabu'l-menakıb ve'l-mesalib*”i, İbnü'r-Rumî ve Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî'yi açıkladığı mufâhare ve mükâsare konusundaki bir risalesi, Mütenebbî'nin değindiği şairlerin açıklandığı “*el-Müsâbaka ve'l-müsâraka*” isimli risalesi vardır.³⁶

Ebu'l-Bekâ Necmüddin Sabit b. Tavân b. Ahmed et-Tiflisî de orta çağ Tiflis ulema, sufi ve üdebasından sayılmaktadır. Sufi olarak bilinmesine ve meşhur sufilerden Şihabüddin Sühreverdî'ye intisap etmesine rağmen Fıkıh, Fıkıh Usulü, Tasavvuf, Edebiyat ve Şiir alanında da söz sahibi olmuştur. 631/1234 tarihinde vefat etmiştir.³⁷

1.1.4. Ensab

Tiflis'te, diğer ilim dalları ile birlikte Ensab ilmi de bilinmekteydi. Örneğin, Muhammed b. Muhsin b. Hasan et-Tiflisî, Ensâb alanında meşhur olmuştur. Tiflisli olduğu anlaşılan bu âlim bir süre Bağdat'ta yaşamış, bölgedeki birçok şehre uğramış, nihayet 480/1087 tarihinde Gazne'de³⁸ vefat etmiştir.³⁹

1.2. Tiflisli Muhaddisler

İslâm topraklarına katıldıktan sonra Tiflis, hadis alanında da gelişmiş ve tanınmıştır. Özellikle hicri V. asırla VII. asrın başlarına kadar burada hadis

³⁵ İzgi, “Hubeyş et-Tiflisî”, 18: 268-270.

³⁶ Abdülemir, “el-Hayâtü'l-âmmetü fi medîneti Tiflis hilâle'l-asri'l-Abbâsi”, 373.

³⁷ Safedî, Ebü's-Safa Salahüddin, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâs, 1420/2000), 10: 290; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 132.

³⁸ Şimdiki Afganistan arazisinde bir şehir. Bk. Enver Konukçu, “Gazne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 479-480.

³⁹ Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), 11: 174; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 137.

alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Burada, yerli ahali arasında Hadis ilmi alanında birçok âlim yetişmiş, bunlarla birlikte dışarıdan ilim tahsili için gelenler de olmuştur.

1.2.1. Tiflisli Muhaddisler (Ehl-i Sünnet)

Tiflis'te Ehl-i Sünnet akidesine mensup birçok muhaddis bulunmuş, yaşamış ve ilmî faaliyet göstermiştir. Örneğin Mısır ulemasından Ebu Tahir es-Selefi, hadis almak ve hadis rivayetinde bulunmak için Tiflis'e kadar Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Nâtân'a gelmiştir. Mayyâfârikîn⁴⁰ denilen bölgenin âlimi Ahmed b. Yusuf b. Ezrak hadis alma amacıyla Tiflis'e gelerek kışı burada geçirmiştir. Yine İmam Mâlik'in talebelerinden İbrahim b. Zeyd el-Eslemî et-Tiflisî, Tiflis'e uğrayan muhaddislerdendir.⁴¹

İslâm'ın önemli merkezlerinden olan Tiflis'te diğer bilim dalları ve ilim adamlarının yanı sıra birçok muhaddis yetişmiştir. Bu muhaddislerden birisi, Muhammed b. Beyân b. Humrân el-Medainî'dir. Aslen Tiflisli olup eğitimine Bağdat'ta devam etmiş, kendi babasından, Hammâd b. Zeyd el-Ezdî, Osman el-Berrî ve Mervan b. Şüca el-Cezerî gibi hadis âlimlerinden rivayette bulunmuştur. Kendisinden ise Ahmed b. Yusuf el-Cu'fî el-Kufî rivayette bulunmuştur. Başka ilim dallarının yanında özellikle hadis alanında meşhur olmuş, Medain'de⁴² 225/840 yılında vefat etmiştir.⁴³

Huseyn b. Muhammed et-Tiflisî de Tiflisli meşhur hadis âlimlerinden sayılmaktadır. Hicri III. asırda yaşamıştır. Onun hadis alanında kaleme aldığı “*Kitâbu'l-i'dâd*” eseri bulunmaktadır. Aynı dönemde yaşadığı tahmin edilen bir diğer Tiflisli muhaddis Ahmed b. İsa b. Huşâb et-Tiflisî'dir.⁴⁴

⁴⁰ Diyarbekir bölgesindeki meşhur şehirlerden birisi. Bk. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, 5: 235.

⁴¹ *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, “Tiflis”, 16: 16.

⁴² Sasanilerin başkenti. Bk. Casim Avcı, “Medâin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 289-291.

⁴³ Hatîb el-Bağdadî, *Târihu Bağdad*, nşr. Beşşâr Avâd Ma'rûf, (Beirut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 2: 451; Abdülkerim es-Sem'anî, *el-Ensab*, nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemanî ve dğr., (Haydarabad: Meclisu Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1382/1962), 3: 63; Şeyh Tûsî, *el-Ebvâb*, nşr. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfahanî, (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmiyyi, t.y.), 173; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 125; Abdülemir, “el-Hayâtü'l-âmmetü fi medîneti Tiflis hilâle'l-asri'l-Abbâsi”, *Mecelletü'l-üstâz*, 371.

⁴⁴ *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, “Tiflis”, 16: 15.

Bölgedeki en önemli muhaddislerden birisi Ebu Bekir Muhammed b. İsmail b. Münzir b. es-Serî b. Benûn et-Tiflisî'dir. Aslen Nisaburlu olan ve orada doğan bu muhaddisin, daha sonradan Tiflis'e gelerek burada eğitim-öğretime devam etmesi sebebiyle "Tiflisî" nisbesini almış olduğu düşünülmektedir. "Sika" ve "sadûk" vasıflarıyla tanınan bu muhaddis, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâfiz, Abdullah b. Yusuf b. Bâmuve, Ebu Sâdık es-Saydalanî, Ebu Tahir Muhammed b. Muhammed, Ebu Abdurrahman es-Sülemî ve özellikle Ebu Ya'la Hamza b. Abdülaziz el-Muhallebî gibi hadis hocalarından ders almıştır. Ebu'l-Kasım Ahmed b. İbrahim, Ebu Saîd Muhammed b. İbrahim b. Ahmed el-Ğazzî et-Tüsterî, Abdülğâfir b. İsmail, İsmail b. el-Müezzîn ve Vecîh eş-Şehâmî gibi birçokları ona hadis talebeliği yapmışlardır.⁴⁵ Oğlu Ebu Abdullah İsmail b. Muhammed es-Serî b. Benûn et-Tacir en-Nisaburî de Tiflis'in meşhur muhaddisleri arasında sayılmaktadır. Şöyle ki, 373/984 veya 400/1009 tarihinde dünyaya geldiği belirtilen bu muhaddis ticaretle de uğraşmış, Ebu Bekir Ahmed b. el-Huseyn b. Mihrân ve Muhammed b. Ahmed b. Ali es-Sibğî gibi muhaddislerden ders almıştır. 483/1090'da Tiflis'te vefat etmiştir.⁴⁶

Tiflisli diğer bir muhaddis Ebu Ali Hasan b. el-Huseyn et-Tiflisî ilk eğitimini muhtemelen memleketinde almış, daha sonra Dımaşk'a giderek burada Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Yahya b. Silvân ve Ebu Ali el-Ahvezî'den, Mısır'da Ebu'l-Hasan Abdülmelik b. Abdullah b. Muhammed b. Miskîn ve Ebu'l-Hasan Muhammed b. el-Huseyn b. et-Taffâl gibi muhaddislerden hadis dersleri almış, 458/1066'da bir müddet Sûr⁴⁷ şehrinde hadis tedrisi ile meşgul olmuş, burada Ebu Tâlib Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman eş-Şirazî es-Sûfi gibi ulemadan hadis naklinde bulunmuştur. 460/1068 tarihinden sonra vefat etmiştir.⁴⁸ Aynı dönemde yaşamış diğer bir Tiflisli muhaddis Ebu

⁴⁵ İbn Asâkir, *Târihu Dimâşk*, nşr. Amr b. Ğarâme el-Amrevî, (y.y.: Daru'l-Fikr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tavzî', 1415/1995), 11: 423; 23: 471; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût v dğr., 3. bs., (y.y.: 1405/1985), 19: 11; Abdülkerim es-Sem'ânî, *el-Ensab*, 3: 62-63; Abdülğâfir b. İsmail el-Fârisî, *Târihu Neysabûr*, 78-79; *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", (Tahran: 1387/1967), 16: 16; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 123-124; Abdülemir, "el-Hayâtü'l-âmmetü fi medîneti Tiflis hilâle'l-asri'l-Abbâsi" 372.

⁴⁶ Abdülğâfir b. İsmail el-Fârisî, *Târihu Neysabûr*, 202; *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 16; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 124-125; Abdülemir, "el-Hayâtü'l-âmmetü fi medîneti Tiflis hilâle'l-asri'l-Abbâsi", 372.

⁴⁷ Lübnan'da tarihî bir şehir. Bk. Ebru Altan, "Sûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 535-537.

⁴⁸ İbn Asâkir, *Târihu Dimâşk*, 13: 81, 144; *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 16; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 126-127.

Harb Muhammed b. Muhsin et-Tiflîsî'dir. Bu muhaddis Bağdat'ta ikamet etmiş, ömrünün sonlarında Gazze'ye uğramış, orada vefat etmiştir.⁴⁹

Kaynaklarda Tiflisli muhaddisler arasında Ebu'l-Kasım Ali b. Abdurrahman b. el-Hasan en-Nisaburî (İbn Uleyk) de sayılmaktadır. Ebu Nuaym el-İsfahanî, Muhammed b. el-Huseyn el-Alevî, Ebu'l-Huseyn el-Haffaf ve Hamza el-Muhallebî gibi muhaddislerden ders almıştır. Ebu Bekir el-Hatîb, Saîd b. Ebi'r-Recâ ve Ebu Bekir Muhammed b. Abdülbaki gibi âlimler de ondan hadis nakletmişlerdir. Azerbaycan, İsfahan ve Bağdat'ta hadis dersleri vermiştir. 468/1075'te Tiflis'te vefat etmiştir.⁵⁰

Tiflisli diğer bir muhaddis Ebu Ahmed Hâmid b. Yusuf b. el-Huseyn'dir. Eğitim almak maksadı ile Tiflis'ten Bağdat'a gelmiş, daha sonra Kudüs'te Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Beyhakî'den, Mekke'de Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Akulî'den hadis dersleri almıştır. Bir müddet Şam'da ikâme etmiştir. Burada iken kendisinden Ali b. Muhammed es-Savî ve Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Ali b. Ya'kub en-Nasrî gibi muhaddisler hadis naklinde bulunmuşlardır. 482/1090'da Şam'dan ayrıldıktan bir süre sonra vefat etmiştir.⁵¹

Sâbit b. Bundâr b. Esed et-Tiflîsî de Tiflisli muhaddislerden sayılmaktadır. Şöyle ki bu muhaddis, İsfahan'a gelerek Hamid er-Refâ ve Ebu Ahmed b. Adil gibi hadis ulemasından hadis nakletmiştir. Hicri III. asırda yaşadığı tahmin edilmektedir. Aynı dönemde yaşamış olan Ebu'l-Kasım Ca'fer b. Muhammed et-Tiflîsî de Tiflisli muhaddislerden sayılmaktadır. Bir müddet Şam'da hadis tedrisi ile uğraşmıştır. Şam'da iken kendisinden Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Musa b. Ca'fer b. Süleyman b. Ahmed b. Abdülvâhid b. Ca'fer b. Câbir b. Abdullah el-Ensarî gibi bazı muhaddisler hadis almışlardır.⁵²

Ebû Nasr b. Ömer b. Muhammed b. Bâbân el-Mukri' de Tiflisli meşhur muhaddisler arasında sayılmaktadır. Hakkında pek fazla bilgi bulunmayan bu

⁴⁹ *Dairetü'l-Mearifî Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 16.

⁵⁰ Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 126; Abdülemir, "el-Hayâtü'l-âmmetü fi medîneti Tiflis hilâle'l-asri'l-Abbâsi", 372.

⁵¹ İbn Asâkir, *Târihu Dimâşk*, 5: 80; Abdülkerim es-Sem'anî, *el-Ensab*, 3: 63; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, 2: 37; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 126.

⁵² İbn Asâkir, *Târihu Dimâşk*, 51: 133; *Dairetü'l-Mearifî Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 15; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 126.

muhaddisin, yine Tiflisli meşhur bir muhaddisten; İbn Uleyk diye bilinen Ebu'l-Kasım Ali b. Abdurrahman en-Nisaburî'den hadis aldığı kaydedilmektedir.⁵³

Tiflisli muhaddislerden biri İmam, Allâme, Muhaddis ve Hâfız lakaplarıyla bilinen Ebu Tahir Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-İsbahanî el-Cervanî'dir. Selefi düşünceye sahip bir muhaddistir. 500/1106 tarihinde Bağdat'tan yola çıkarak Vâsıt, Basra, Huzistan, Nihavend ve nihayet Derbend'e uğramış, buradan geri dönerek Tiflis ve Azerbaycan vilayetlerini gezmiştir. Bir müddet sonra Diyarbakır, Cizre ve Nusaybin'e doğru yola çıkmış ve Dimaşk'a uğramıştır. Dimaşk'ta iken Ebu Mutî' Muhammed b. Abdülvahid es-Sahhâf, Muhammed b. Abdülcebbar el-Kûsânî ve Ahmed b. Abdülğaffar gibi muhaddislerden ders almıştır. Ayrıca, Ahmed b. Ali et-Tarîşîşî, Sâbit b. Bundâr, Yusuf b. Ali ez-Zencanî ve Ebu Bekir eş-Şâşî'den de hadis nakletmiştir. Ebu Zekeriya Yahya b. Ali et-Tebrizî'den ise edebiyat öğrenmiştir. Kendisinden Hafız Muhammed b. Tahir el-Makdisî, Ali b. İbrahim es-Sarakostî, Yahya b. Sadun el-Kurtubî ve Hibetullah b. Asâkir hadis rivayetinde bulunmuşlardır.⁵⁴

Âlim ve muhaddis Ebu'l-Kasım Mahmud b. Yusuf el-Berzendî et-Tiflisî de Tiflislidir. İlim tahsili için Bağdat'a gelmiş, burada Ebu Ya'la b. el-Ferra, Ebu'l-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Muhtedî, el-Hasen b. Ali el-Cevherî, Muhammed b. el-Hüseyn b. Halef el-Bağdadî, Ebu'l-Ğanâim Abdussamed b. Ali b. el-Me'mun ve Şeyh Ebu İshak eş-Şirazî gibi birçok âlimden hadis ve değişik ilimler almıştır.⁵⁵ Bağdat'ta ilmî yönden kendisini yetiştirdikten sonra bir süre Tiflis kadısı olarak çalışmış, burada kendisinden Ebu Bekir Tayyib b. Muhammed el-Ğadâirî gibi âlimler ders almıştır. Berzendî'nin, Bağdatlı şeyh ve

⁵³ Ebu Tahir es-Selefi, *el-Erbeûne'l-buldâniyye li Ebî Tâhir*, nşr. Abdullah Râbih, (Dimaşk: Mektebetü Dâri'l-Beyrutî, 1412/1992), 134.

⁵⁴ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 21: 24; Abdülemir, "el-Hayâtü'l-âmmetü fi medîneti Tiflis hilâle'l-asri'l-Abbâsi", 371.

⁵⁵ Ebu Tahir es-Selefi, *el-Mecâlisü'l-hamse*, nşr. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl Selman, (Riyad: Dâru's-Samîi, 1994/1414), 1: 88; Tacüddin es-Subkî, *Tabakatu's-Şafiiyeti'l-kubra*, 7: 294; Abdülkerim es-Sem'anî, *el-Ensab*, 2: 158; Abdülemir, "el-Hayâtü'l-âmmetü fi medîneti Tiflis hilâle'l-asri'l-Abbâsi", 372.

hocaları hakkında “*Fevâid*” isimli bir eser yazdığı kaydedilmektedir.⁵⁶ Başka bir eserinin olup olmadığı ise bilinmiyor. 550/1155 senesinden sonra vefat etmiştir.⁵⁷

Tiflisli sayılabilecek diğer bir muhaddis ise, annesinin isminden dolayı İbn Mâristaniyye lakabıyla bilinen, 541/1146 yılında dünyaya gelen Ebu Bekir Ubeydullah b. Ali b. Nasr b. Hamra b. Ali b. Ubeydullah el-Bağdadî’dir. Musul ve Erbil gibi diğer İslâm beldelerinde hadis eğitimi almıştır. Hanbelî mezhebine bağlı bir fakih olmasına rağmen hadis alanında muteber sayılmamış, yalancılıkla itham edilmiştir. Ebu’l-Muzaffer İbn Şiblî ve Yahya b. Sâbit b. Bundar gibi muhaddislerden ders almıştır. Döneminin Tiflis emiri Ebu Bekir İbnü’l-Behlivân’a uğramak amacıyla yolculuğa çıkmış, Tiflis’e vardıktan kısa bir süre sonra 588/1192 veya 599/1202’de orada vefat etmiştir. Bazı kaynaklarda onun, Azerbaycan veya İrminiye bölgesindeki küçük bir belde olan Cerhabend’de⁵⁸ defnedildiği belirtilmektedir.⁵⁹

Tiflisli bir diğer muhaddis ve âlim Ebu’l-Kasım Enes b. Abdülaziz el-Megazilî et-Tiflisî’dir. İlk tahsilini memleketinde alan bu zât, daha sonra Bağdat’a gelerek eğitimine devam etmiş, burada iken Nizamiye medresesi müderrislerinden Şeyh Ebu’n-Necîb es-Sühreverdî’den fıkıh ve tasavvuf dersleri almıştır. Ayrıca, Ebu’l-Muzaffer Hibetullah b. Ahmed b. Muhammed b. eş-Şiblî ve Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdülbaki gibi muhaddislerden hadis dersleri almıştır. 620/1223 tarihinde vefat etmiştir.⁶⁰

Tiflisli âlim ve muhaddislerden Ebu’l-Feth Kemalüddin Ömer b. Bundâr b. Ömer b. Ali et-Tiflisî de aynı zamanda Şafî fakihlerdendir. 601(602)/1204/1205’te doğan bu âlim özellikle fıkıh usulü ve münazara alanlarında uzmanlaşmıştır. Bir dönem Dimaşk kadılığı görevini icra eden Tiflisî, İmam Nevevî (676/1277) gibi bazı ulemaya fıkıh usulü dersleri vermiştir. Daha

⁵⁶ Ebu’l-Kâsım el-Mehrevânî, *el-Mehrevaniyyât-el-fevâidü’l-müntahabe’s-sihâhe ve’l-ğarâib*, nşr. Suud b. İyd b. Umeyr b. Âmir el-Curbûi, (Medine: el-Câmiyetü’l-İslâmiyye, 1422/2002), 1: 369.

⁵⁷ Tacüddin es-Subkî, *Tabakatu’s-Şafiiyeti’l-kubra*, 7: 294; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 128.

⁵⁸ İrminiye veya Azerbaycan’da bir bölge. Bk. Yâkut el-Hamevî, *Mu’cemü’l-buldân*, 2: 124.

⁵⁹ Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefâyât*, 19: 258; İbn Ebi Usaybiya, Ebu’l-Abbas Muvaffakuddin, *Uyûnu’l-enba fi tabakâti’l-etibba*, nşr. Nizâr Rıza, (Beyrut: Daru Mektebeti’l-Hayât, t.y.), 1: 407; Hatîb el-Bağdadî, *Târihu Bağdâd*, 17: 67; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 127; Abdülemir, “el-Hayâtü’l-âmmetü fi medîneti Tiflis hilâle’l-asri’l-Abbâsi”, 371-372.

⁶⁰ Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 131-132; Abdülemir, “el-Hayâtü’l-âmmetü fi medîneti Tiflis hilâle’l-asri’l-Abbâsi”, 373.

sonra 654/1256'da Moğolların Şam'ı işgal etmişiyse Moğol hükümdarı Hülagu'nun isteği ile el-Cezire ve Musul kadılığına tayin edilen bu âlim, bu görevde iken Müslümanları olabildiğince Moğolların zulmünden korumaya çalışmıştır. Bir müddet Halep kadılığını yapmış, ömrünün sonlarına doğru Kahire'deki Âdiliye medresesinde eğitim-öğretim faaliyetlerine yoğunluk vermiştir. 672/1274 tarihinde Mısır, Karafe'de vefat etmiştir.⁶¹

Ebu'l-Feth et-Tiflisî de hadis alanında da söz sahibi olmuş, Ebu'l-Müneccî b. Ellettî ve Ebu Amr b. es-Salah'tan hadis dersleri almıştır.⁶²

Tiflisî nisbesi ile yetişen muhaddislerden birisi İbnü'l-İmam diye meşhur olan İsmail b. İbrahim b. Ebû Bekir b. İbrahim el-Cezerî et-Tiflisî'dir. 657/1258 tarihinde dünyaya gelen Tiflisî, eğitim amaçlı Kahire'ye gitmiş, burada Muîn Ahmed b. Ali b. Yusuf ed-Dimeşkî, İsmail b. Azûn, Necîb el-Harrânî, İbn Allâk, Hâfız Ebû Hâmid es-Sabunî gibi birçok âlim ve muhaddisten ders almıştır. Sâlih ve doğru semâ sahibi olarak nitelendirilen bu muhaddis, Hâfız Ebû Süfyân b. Kallân gibi muhaddislerden de rivayette bulunmuştur. 746/1345'te vefat etmiştir.⁶³

Kaynaklarda Tiflisli bazı kadın muhaddislerden de bahsedilmektedir. Melike bint Dâvûd b. Muhammed b. Saîd el-Kartakî Tiflisli olup burada yetişmiştir. Eğitimine devam etmek amacıyla Mısır'a gitmiş, burada Ebû İbrahim Ahmed b. Meymun el-Hasenî'den ders almıştır. Mekte'ye de uğramış, burada Kerîme bint Ahmed'den ders almıştır. Bir müddet Dimeşk'te ikamet etmiş, burada kendisinden Şeyh Ebu'l-Ferec es-Sûrî hadis naklinde bulunmuştur. 507/1113 tarihinde vefat etmiştir.⁶⁴

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Tiflis, Hadis alanında önemli bir yere sahip olmuştur. Nitekim tespit edebildiğimiz kadarıyla Tiflisli sayılabilecek yirmi küsur muhaddis bulunmaktadır. Ayrıca, şehirde muhaddislerin hadis okuttukları veya ders verdikleri Darülhadîs gibi ilmî

⁶¹ Tacüddin es-Subkî, *Tabakatu's-Safiyeti'l-kubra*, 8: 309; *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 16; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 131; Abdülemir, "el-Hayâtü'l-âmmetü fî medîneti Tiflis hilâle'l-asri'l-Abbâsi", 373.

⁶² Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*, 129-130.

⁶³ İbn Hacer el-Askalanî, *es-Sâlisu min mu'cemi's-Şeyhati Meryem*, eş-Şebeketü'l-İslamiyye sitesindeki Cevamiü'l-Kelim Programında 2004'te yayınlanmıştır (Yazma Eser), 34, 35.

⁶⁴ Abdülemir, "el-Hayâtü'l-âmmetü fî medîneti Tiflis hilâle'l-asri'l-Abbâsi", 372.

mekânların olabileceği düşünülmektedir. Fakat araştırmalarımız sonucunda böyle bir bilgiye ulaşamadık.

1.2.2. Tiflisli Muhaddisler (İmâmiyye)

Tiflis, sadece Ehl-i Sünnete mensup değil, aynı zamanda İmamiyye⁶⁵ mezhebine ait bazı âlim ve muhaddislerin de gözde ilim merkezlerinden birisi olmuştur. İmamiyye ulemasının bölgeye gelişi II/VIII. asrın ikinci yarısından sonraya tekabül etmektedir. Nitekim bu dönemde İmam Sâdık'ın⁶⁶ yakın arkadaşlarından olan Fadl b. Ebi Kurra et-Temimî Azerbaycan bölgesinden Tiflis'e göç etmiştir. Ahmed b. Muhammed es-Siyârî, İbrahim b. Süleyman en-Nehmî ve Şerîf b. Sâbık ibi birçok âlim ondan ders almıştır.⁶⁷ Onunla aynı dönemde yaşayan bir diğer İmamiyye muhaddisi İmam Sâdık'ın yakın arkadaşlarından olduğu söylenen Beyân b. Hamrân et-Tiflisî'dir. Beyân b. Nâfi' et-Tiflisî'nin ise İmam Musa el-Kâzım'ın⁶⁸ yakın arkadaşlarından olduğu belirtilmektedir.⁶⁹

II/VIII. asrın sonlarına gelince Tiflis'te İmamiyye mezhebinden olan Abdullah b. Hammâd et-Tiflisî ve Muhammed b. Abdülkerim et-Tiflisî gibi âlimlerden bahsetmemiz mümkündür. Abdullah b. Hammâd et-Tiflisî hadis rivayetinde bulunmuş, kendisinden Ahmed b. Yusuf b. Ya'kub el-Cu'fî el-Kûfî gibi İmamiyye muhaddisleri hadis almışlardır.⁷⁰

III/IX. asra gelince Tiflis'te İmamiyye âlim ve muhaddislerinin daha fazla ve aktif olduğu dikkat çekmektedir. Bunların başında Ebu Muhammed Şerîf b. Sâbık et-Tiflisî gelir. Aslen Kufeli olup daha sonradan Tiflis'e yerleşmiştir. Bu zât, Fadl b. Ebi Kurra'ya yakınlığıyla bilinirdi ve ondan hadis almıştır. Ayrıca,

⁶⁵ Mustafa Öz, "İmâmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 207-209.

⁶⁶ Geniş bilgi için bakınız: Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 1-3.

⁶⁷ Muhammed el-Cevâhirî, *el-Müfîd min mu'cemi ricâli'l-hadîs*, (Kum: Menşurâtü mektebeti'l-mahallâtî, t.y.), 464; *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 14.

⁶⁸ Geniş bilgi için bakınız: Mustafa Öz, "Mûsâ el-Kâzım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 219-221.

⁶⁹ Muhammed el-Cevâhirî, *el-Müfîd min mu'cemi ricâli'l-hadîs*, 94; *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 14.

⁷⁰ Hatîb el-Bağdadî, *Târihu Bağdad*, 2: 451; *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", (Tahran: 1387/1967), 16: 14.

Kafkasya bölgesinde meşhur İmamiyye âlimlerinden Hammâd es-Semenderî'den sema yoluyla hadis almıştır. Berkî Ahmed gibi bazı ulema ondan hadis nakletmiştir.⁷¹

III/IX. asrın önemli İmamiyye uleması arasında Muhammed b. Beyân b. Hamrân'ın yeri ayrıdır. O, hayatının çoğunu memleketi olan Tiflis dışında, Bağdat'ta geçirmiştir. Bağdat'ta iken Hanefî ulemadan Ebu'l-Fadl eş-Şeybanî gibi şahsiyetlerden ders almıştır. Ayrıca, babası meşhur muhaddis Beyân b. Hamrân'dan da ders almış, Hammâd b. Yezîd, Osman el-Berrî ve Mervân b. Şüca gibi muhaddislerden hadis rivayetinde bulunmuştur. Beyân ve Şerîf Tiflisî'nin evlatları Tiflis'teki İmamiyye âlim ve muhaddislerinin ikinci kuşağını oluşturmuştur. Kendisinden Ahmed b. Yusuf el-Cu'fî el-Kufî gibi muhaddisler hadis naklinde bulunmuştur.⁷² Bu dönemin İmamiyye ulemasından birisi de İmam Rıza'nın⁷³ yakın arkadaşlarından Ebu Muhammed Hasan et-Tiflisî'dir. İmam Sâdık'ın yakın arkadaşlarından olduğu belirtilen Abdullah b. Latîf et-Tiflisî de Tiflisli İmamiyye ulemasındandır.⁷⁴ İmamiyye mezhebine mensup Huseyn b. Muhammed b. Beyân el-Medainî ise bir ara Tiflis kadısı olarak tayin edilmiştir.⁷⁵ III/IX. asır Tiflisli İmamiyye uleması arasında Ebu'l-Kasım et-Tiflisî, Musa b. Zencûye et-Tiflisî ve Abdullah b. Muhammed et-Tiflisî de meşhurdur.⁷⁶

III/IX. asrın sonlarına doğru Tiflis'te, soyu İmam Sâdık'a dayanan Huseyn b. Ali el-Alevî, Keşşî'nin⁷⁷ hocası Ebu'l-Hasan Ömer b. Ali et-Tiflisî, Ali b.

⁷¹ Ebu'l-Abbas en-Necâsî, *Fihristu esmâi musannifi's-şîati (Ricâlü'n-Necâsî)*, nşr. Musa eş-Şebîrî ez-Zencânî, (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmîyyi, t.y.), 196; Muhammed el-Cevâhirî, *el-Müfîd min mu'cemi ricâli'l-hadis*, 286; Şeyh Tûsî, *el-Ebvâb*, 428; Şeyh Tûsî, *el-Fihrist*, nşr. Cevâd el-Kayyûmî, (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmîyyi, 1417/1997), 145, 310; Ahmed b. el-Huseyn el-Ğadâirî, *Ricâlü İbni'l-Ğadâirî*, nşr. Seyyid Muhammed Rıza el-Huseynî, (Kum: Daru'l-Hadis, 1422/2012), 68; *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", (Tahrân: 1387/1967), 16: 14-15.

⁷² Hatîb el-Bağdadî, *Târihu Bağdad*, 2: 95-96; Abdülkerim es-Sem'anî, *el-Ensab*, 3: 63; İbn Mâkûla, Ali b. Hibetüllah, *el-İkmâl fi refi'l-irtiyâb ani'l-mu'telefi ve'l-muhtelefi'l-esmâi ve'l-kunâ ve'l-ensâb*, (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 2: 512; *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 15; Abdülemir, "el-Hayâtü'l-âmmetü fi medineti Tiflis hilâle'l-asri'l-Abbâsî", 371.

⁷³ Geniş bilgi için bakınız: Ahmet Saim Kılavuz, "Ali er-Rızâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 436-438.

⁷⁴ Muhammed el-Cevâhirî, *el-Müfîd min mu'cemi ricâli'l-hadis*, 168; Allâme Hillî, *Hulâsatü'l-akvâl*, nşr. Cevâd el-Kayyûmî, Kum, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmîyyi, 1417/1997, 421; *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 15.

⁷⁵ *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 15.

⁷⁶ *Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, "Tiflis", 16: 15.

⁷⁷ Muhammed Enes Topgöl, "Keşşî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, EK-2, 45-47 (İstanbul 2016).

Babeveyh'in hocası Ahmed b. Ali et-Tiflîsî gibi Tiflisli sayılabilecek birçok âlim ve muhaddis bulunmaktaydı.⁷⁸

IV/X. asra gelince Tiflis'te İmamiyye ulema ve muhaddislerinin faaliyetlerinin bir hayli azaldığını görmekteyiz. Bu azalmanın en bariz sebeplerinden biri, İmamiyye tebaasının ve ulemasının yoğunluk oluşturduğu bölgelerde IV/X. asırdan itibaren Bâvendîler, Müsâfirîler, Revvâdîler, Ziyârîler, Şeddâdîler ve Büveyhîler gibi birçok küçük ve mahallî yönetimlerin ortaya çıkması olabilir. Ayrıca, daha sonraki süreçte Selçukluların bölgeyi kontrollerinde tutmaları dolayısıyla İmamiyye'nin bölgedeki ve civar bölgelerdeki etkilerinin zayıfladığı düşünülebilir.⁷⁹

Buna rağmen “Kâfî”nin⁸⁰ ravilerinden ve Bağdatlı muhaddislerden olduğu belirtilen İbn Abdûn'un, hem Tiflis'te hem de Bağdat'ta Abdülkerim b. Abdullah b. Abdullah el-Bezzâz'dan Küleynî'nin “Kâfî” eserini sema yoluyla aldığı bilinmektedir.⁸¹

Kaynaklardan elde edilen bilgiler çerçevesinde, Tiflis'te faaliyet göstermiş olan veya aslen Tiflisli olan ulema ve muhaddislerin çoğu Ehl-i Sünnet'e mensup olmakla birlikte, bölge ile ilişkili İmamiyye mezhebi mensubu olan ulema ve muhaddislerin sayısı da çoktur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İmamiyye mezhebi mensubu on beş civarında âlim ve muhaddis bulunmaktadır.

Sonuç

İslâm'ın doğuşundan kısa süre sonra fethedilerek İslâm topraklarına katılan Tiflis, ekonomik ve kültürel öneminin yanında bir ilim merkezi olarak bilinmiştir. Bunun göstergesi olarak birçok ilim adamının Tiflis'te yetişmesi veya buraya gelerek ilmî faaliyetlerine devam etmeleridir. Nitekim Kahire, Şam, Neysabur ve İsfahan gibi ilim merkezlerinden birçok ilim adamı Tiflis'e uğramış veya buraya yerleşmiştir. Bu durum Tiflis'in önemli ilim merkezlerinden birisi olduğunu göstermektedir. Ancak zaman zaman özellikle savaş ve çatışmaların yaşandığı dönemlerde Tiflisli ilim adamlarının bölge dışına çıktıkları

⁷⁸ *Dairetü'l-Mearifî Bozorge İslâmî*, “Tiflis”, (Tahran: 1387/1967), 16: 15.

⁷⁹ Geniş bilgi için bakınız: Osman Gazi Özgüdenli, “İran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 395-400.

⁸⁰ M. Cemal Sofuoğlu, “el-Kâfî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24: 148 (İstanbul 2001).

⁸¹ *Dairetü'l-Mearifî Bozorge İslâmî*, “Tiflis”, (Tahran: 1387/1967), 16: 15.

görülmüştür. Şöyle ki Ensab ve Tabakat kitaplarında Tiflisî nisbesiyle bilinen değişik ilim merkezlerinde faaliyet gösteren muhaddisler hariç yaklaşık on beş küsur ilim adamı hakkında bilgi vardır.

Tiflis’le ilgili diğer bir husus, özellikle ilk dönemlerde buradaki ilim adamlarının genellikle Şafî mezhebine mensup olmasıdır. Nitekim Ebu Ali Huseyn b. Bedr (Bundâr) et-Tiflisî, Ebu Sa’d Mes’ud b. Abdurrahman Beyyâ et-Tiflisî, Mübarek b. Muhammed b. Ali el-Musevî et-Tiflisî ve Ebu’l-Feth Kemalüddin Ömer b. Bundâr b. Ömer b. Ali et-Tiflisî buralı meşhur ilim adamlarındandırlar. Tiflis’in İslâm dünyasındaki bir diğer önemi, burada yaklaşık yirmi küsur muhaddisin yetişmesi ve faaliyet göstermesidir.

Bölge, aynı şekilde Tiflis bazı dönemlerde İran etkisinde kalmıştır. Bu etki, zaman zaman daha da artmıştır. İran etkisi, özellikle hicri II. asırdan itibaren İmamiyye mezhebine mensup yaklaşık on beş küsur ilim adamının Tiflis’te faaliyet göstermesi veya yetişmesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim Fadl b. Ebi Kurra et-Temimî, Beyân b. Hamrân et-Tiflisî, Abdullah b. Hammâd et-Tiflisî, Muhammed b. Abdülkerim et-Tiflisî, Ebu Muhammed Şerîf b. Sâbık et-Tiflisî, Muhammed b. Beyân b. Hamrân, Ebu Muhammed Hasan et-Tiflisî, Abdullah b. Latîf et-Tiflisî, Huseyn b. Muhammed b. Beyân el-Medainî, Ebu’l-Kasım et-Tiflisî, Musa b. Zencuye et-Tiflisî ve Abdullah b. Muhammed et-Tiflisî gibi İmamiyye uleması Tiflis’le anılmaktadır.

Fethedildikten kısa bir süre sonra İslâm dünyasında önemli ilim merkezlerinden birisi haline dönüşen ve durumunu uzun asırlar boyunca devam ettirebilen Tiflis, günümüzde bu vasıflarından yoksun ve uzaktır. Bölgede daha önce sayıları yüzlerle ifade edilen birçok İslâmî yapı imha edilmiş veya değişik amaçlarla, müze ve tiyatro gibi yapılara dönüştürülerek kullanılmıştır.

Kaynakça

Abdülemir, Meha Vaddâh. “el-Hayâtü’l-âmmetü fî medîneti Tiflis hilâle’l-asri’l-Abbâsi”. *Mecelletü’l-üstâz*. (özel sayı), (1437/2016): 364-374.

Altan, Ebru. “Sûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Avcı, Casim. “Medâin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 289-291. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydın, Mustafa. “Tiflis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 150-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bağdadî, Hatîb. *Târihu Bağdad*. nşr. Beşşâr Avâd Ma'rûf. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Bala, Mirza. “Gürcistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 264. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bilge, Sadık Müfit. “Gürcüler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1. 490-493. İstanbul TDV Yayınları, 2016.
- Cevahirî, Muhammed. *el-Müfîd min mu'cemi ricâli'l-hadîs*. Kum: Menşurâtü Mektebeti'l-Mahallâtî, t.y.
- Çubukçu, Asri. “Habîb b. Mesleme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 372-373. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî*, “Tiflis”, (Tahran, Merkezi Dairetü'l-Mearifi Bozorge İslâmî, 1387/1967).
- Fârisî, Abdülğâfir b. İsmail. *Târihu Neysabûr*. nşr. Muhammed Kâzım el-Mahmudî. Kum: 1403/2003.
- Ğadâirî, Ahmed b. el-Huseyn. *Ricâlü İbni'l-Ğadâirî*. nşr. Seyyid Muhammed Rıza el-Huseynî. Kum: Daru'l-Hadis, 1422/2012.
- Hamevî, Yâkut. *Mu'cemü'l-buldân*. Beyrut: Daru Sâdır, 1995.
- Hillî, Allâme. *Hulâsatü'l-akvâl*. nşr. Cevâd el-Kayyûmî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmiyyi, 1417/1997.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali. *Târihu Dimaşk*. nşr. Amr b. Ğarâme el-Amrevî. y.y.: Daru'l-Fikr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tavzî', 1415/1995.

- İbn Ebi Usaybiya, Ebu'l-Abbas Muvaffakuddin. *Uyûnu'l-enba fî tabakâti'l-etibba*. nşr. Nizâr Rıza. Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayât, t.y.
- İbn Hacer el-Askalanî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvez. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Hacer el-Askalanî. *es-Sâlisu min mu'cemi's-Şeyhati Meryem*. eş-Şebeketü'l-İslamiyye sitesindeki Cevamiü'l-Kelim Programında 2004'te yayınlanmıştır (Yazma Eser).
- İbn Havkal, Ebu'l-Kâsım Muhammed. *Sûretü'l-arz*. Beyrut: Daru Sâdır, 1938.
- İbn Hurdazbeh, Ebu'l-Kâsım Ubeydullah. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: Daru Sâdır, 1889.
- İbn Mâkûla, Ali b. Hibetüllah. *el-İkmâl fî refi'l-irtiyâb ani'l-mu'telefi ve'l-muhtelefi'l-esmâi ve'l-kunâ ve'l-ensâb*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Şemâil el-Kati'î. *Merâsidü'l-ittilâ alâ esmâi'l-emkineti ve'l-bekâ*. Beyrut: Daru'l-Cil, 1412/1992.
- İbn Zencûye, Ebu Ahmed Humeyd. *el-Emvâl li İbn Zencûye*. nşr. Şakir Zîb Feyyâz. Riyad: Merkezü'l-Meliki'l-Faysal li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- İbnü'l-Fakîh, Ebu Abdullah Ahmed. *el-Buldân*. nşr. Yusuf el-Hâdî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1416/1996.
- İpek, Ali. *İlk İslâmî Dönemde Gürcistan*. Erzurum: Zafer Medya, 2016.
- İstahrî, Ebu İshak. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. nşr. Heyet. Kahire: t.y.
- İzgi, Cevat. "Hubeyş et-Tiflîsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 268-270. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "Hamdâniler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 446-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Karamanlı, M. Hüsamettin. "Gürcistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 311-316. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kâsım b. Sellâm. *Kitâbü'l-Emvâl*. nşr. Halil Muhammed Hirâs. Beyrut: Darü'l-Fikr, t.y.
- Kazvinî, Zekerîya: *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*. Beyrut: Daru Sâdır, t.y.
- Kehhale, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifin*. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Ali er-Rızâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 436-438. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Konukçu, Enver. "Gazne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13: 479-480. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kuraşî, Şihâbeddin. *Mesâlikü'l-ebşâr ve memâlikü'l-emsâr*. Ebu Dabi: el-Mecmau's-Sakâfi, 1423/2003.
- Mehrevanî, Ebu'l-Kâsım. *el-Mehrevaniyyât-el-fevâidü'l-müntahabe's-sihâhe ve'l-ğarâib*. nşr. Suud b. İyd b. Umeyr b. Âmir el-Curbûi. Medine: el-Câmietü'l-İslâmiyye, 1422/2002.
- Makdisî, Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. Kahire: Mektebetü Madbûlî, 1411/1991.
- Necâşî, Ebu'l-Abbas. *Fihristu esmâi musannifi's-şâtati (Ricâlü'n-Necâşî)*. nşr. Musa eş-Şebîrî ez-Zencânî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmiyyi, t.y.
- Öz, Mustafa. "Ca'fer es-Sâdık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 1-3. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Öz, Mustafa, "İmâmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 207-209. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Öz, Mustafa. "Mûsâ el-Kâzım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 219-221. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Özgüdenli, Osman Gazi. “İran”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 395-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Safedî, Ebu’s-Safa Salahüddin. *el-Vâfi bi’l-vefayât*. Beyrut: Daru İhyâi’t-Türâs, 1420/2000.
- Selefi, Ebu Tahir. *el-Erbeûne’l-buldâniyye li Ebî Tâhir*. nşr. Abdullah Râbih. Dimaşk: Mektebetü Dâri’l-Beyrutî, 1412/1992.
- Selefi, Ebu Tahir. *el-Mecâlisü’l-hamse*. nşr. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl Selman. Riyad: Dâru’s-Sâmî, 1994/1414.
- Sem’anî, Abdülkerim. *el-Ensab*. nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemanî ve dğr. Haydarabad: Meclisu Daireti’l-Maarifi’l-Osmaniyye, 1382/1962.
- Sofuoğlu, M. Cemal. “el-Kâfi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 148. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Subkî, Tacüddin. *Tabakatu’s-Şafiiyeti’l-kubra*. nşr. Mahmud Muhammed et-Tannâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hilv. Hicr li’t-Tibâa ve’n-Neşr ve’t-Tavzi’, 1413/1993.
- Şenel, Abdülkadir. “Selmân b. Rebia”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 443-444. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Şeyh Tûsî. *el-Ebvâb*. nşr. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfahanî. Kum: Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmiyyi, t.y.
- Şeyh Tûsî. *el-Fihrist*. nşr. Cevâd el-Kayyûmî. Kum: Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmiyyi, 1417/1997.
- Topgül, Muhammed Enes. “Keşşî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2, 45-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Ya’kubî, Ebu’l-Abbas Ahmed. *el-Buldân*. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1422/2002.

TBILISI AS A CENTER OF SCIENCE AND HADITH SCHOLARS OF TBILISI

Zebidî, Ebü'l-Feyz Murteza. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Kahire, Daru'l-Hidaye, t.y.

Zehebî, Ebu Abdullah Şemsüddin. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*. nşr. Şuayb el-Arnaût v dğr. 3. bs., y.y.: 1405/1985.